

В. К. АНТОШКІНА

Валерія Костянтинівна Антошкіна, кандидат юридичних наук, доцент ДВНЗ «Університет банківської справи»

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА СУДОВИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ АКТІВ

Непоодинокі випадки, коли реалізація цивільно-правових норм відбувається судами. Судова практика виступає найважливішою формою правозастосовної діяльності, у ході якої порушені й виборені права та інтереси учасників громадських стосунків, що охороняються законом, отримують юрисдикційний захист¹. Застосування ж права неможливе без виявлення дійсного сенсу юридичних норм. У свою чергу, результати тлумачення законодавства знаходять відображення в судових актах, стаючи доступними для сприйняття і запозичення при вирішенні аналогічних справ. Цим зумовлюється доцільність узагальнення судової практики й надання виробленому таким чином однакового тлумаченню права обов'язкової сили. Практика показує, що діяльність судових органів із роз'яснення правових норм має дуже великі обсяги.

Дане питання досліджувалось такими авторами, як С. С. Алексєєв, М. М. Вопленко, П. О. Недбайло, О. Ф. Черданцев, П. М. Рабінович, Р. А. Майданик, Г. О. Христова, Л. Г. Матвєєва та ін. Проте й досі правова природа судових інтерпретаційних актів на вирішена однозначно, тривають дискусії щодо їх функціонального призначення в судовому тлумаченні. Даними аспектами зумовлена актуальність тематики дослідження.

Об'єктом дослідження обрано судові інтерпретаційні акти з позиції їх ролі в судовому тлумаченні.

Ми погоджуємося з думкою К. Карашук, що порівнянно з іншими видами тлумачення судове дозволяє оперативно реагувати на невизначеності, які виникають при вирішенні різних ситуацій².

Судові акти залежно від основного призначення в правовому регулюванні діляться на судові правозастосовні акти й судові інтерпретаційні акти.

Судові інтерпретаційні акти в аспекті тематики дослідження пропонується розуміти як акти судового тлумачення, що приймаються виключно і безпосередньо з метою роз'яснення сенсу правових приписів, тобто роз'яснення їх змісту і дії. Вони видаються на основі аналізу й узагальнення судової практики з метою однакового тлумачення й застосування НПА, правильної юридичної кваліфікації фактів, роз'яснення питань, що виникли в процесі застосування цивільно-правових норм. Також акти казуального тлумачення видаються під час відміни рішення нижчестоящих судів у порядку апеляції, касації або перегляду судових рішень Верховним судом, а Конституційний суд наділений винятковим правом тлумачення конституційних норм.

Автор доповнив визначення, дане С. Палешником: інтерпретаційні акти в судовій практиці – це письмові акти-документи, що приймаються судами загальної юрисдикції вищого рівня або Конституційним Судом, яким характерні своя специфічна структура, зміст та форма, завдяки яким вони виконують допоміжну роль у механізмі правого регулювання суспільних відносин³.

Ми також підтримуємо думку Е. Шайхутдінова, що інтерпретаційні акти є самостійним різновидом правових актів, вони об'єктивують теоретично і практично значиму діяльність компетентних органів публічної влади по роз'ясненню сенсу і змісту правових норм, сприяють вдосконаленню чинного законодавства, впливають на зміст правозастосовної діяльності⁴.

Правова природа судових інтерпретаційних актів виступала темою досліджень ще з радянських часів, проте до нині не визначена однозначно.

Застосовуючи широкий підхід, у цілому всі ці погляди можна поділити на три групи:

- акти судового тлумачення визнаються джерелами права⁵;
- не є актами нормативного тлумачення⁶;
- є джерелами права в певних випадках⁷.

Найвагоміший аргумент на підтримку першої точки зору наводиться при дослідженні питання подолання прогалин у праві за допомогою аналогії права. Суддя, що використовує аналогію права для вирішення конкретної справи, засновує свої висновки на загальних принципах і сенсі права. Як відомо, цей спосіб подолання прогалин можливий лише за ситуації, коли відсутня норма, що регулює схожий випадок. У вказаній ситуації суддя, застосовуючи логічні прийоми, зв'язує юридичний казус з принципами права. У результаті такого зіставлення конструється правило, на основі якого і буде вирішено справу, що розглядається ним. У разі надання такому правилу властивостей загальнообов'язковості, що можливо в разі нормативного роз'яснення правової прогалини пленумом вищої судової інстанції, воно набуває характеру юридичної норми. Проте, наведений приклад не дає достатніх підстав для визнання інтерпретаційних актів судових органів джерелом права, передусім, з тієї причини, що прогалини в праві – явище виняткове, тимчасове й усувається тільки одним способом – законотворчим. Відмітимо, що акт тлумачення судового органу прогалини в праві не усуває, а долає її і те не в усіх випадках, проте більше поширений у галузі цивільного права, оскільки аналогічне вирішення справ неможливе в кримінальному й адміністративному судочинстві⁸.

Правотворчі функції Верховного Суду обґрунтував свого часу М. Ісаєв, який стверджував, що не лише при роз'ясненнях, як застосовувати аналогію права, а й у випадках розширювального і обмежувального тлумачення закону створюються нові норми Верховним судом СРСР⁹. Таким чином, судові тлумачення і практика стають, на думку багатьох дослідників, джерелом права незалежно від того, визнаються або не визнаються вони офіційно в якості такої¹⁰. Так, французькі учені вважають, що їх суди в цілому творять право, а в адміністративному праві найважливіші норми були встановлені суддями в процесі тлумачення закону¹¹. Вони є правовим феноменом, що виходить за межі повноважень судів із тлумачення нормативних правових актів, оскільки результатом тлумачення не може бути створення нової норми.

Водночас, не визнаючи судові інтерпретаційні акти в якості джерел права, не можна погодитися з думкою, згідно з якою ці акти мають рекомендаційний характер і служать лише орієнтиром для правильного і однакового застосування закону.

По-перше, інтерпретаційні акти судових органів є дуже поширеним видом актів тлумачення. Якщо припустити, що вони не мають обов'язкового значення для суб'єктів, яким вони адресовані, то необхідно також констатувати факт відсутності нормативного тлумачення як такого, що явно суперечить правовій доктрині.

По-друге, у законодавчому порядку закріплено обов'язковість роз'яснень вищих судових інстанцій з питань судової практики, які даються з метою забезпечення правильного і однакового застосування закону.

Більш критичний в цьому напрямі А. Черданцев, який вважає, що не можна діяльність вищих судових інстанцій визнавати нормотворчістю, а акти тлумачення джерелами права, тому що судові органи не наділені правотворчими функціями. Він обґрунтовує ці висновки тим, що Пленуми вищих судових інстанцій дають роз'яснення за результатами оцінки практики застосування законів судами, а не на підставі безпосередньо законів, не мають на меті встановлювати, скасовувати, змінювати правові норми, їх головна мета – забезпечення єдиних підходів до тлумачення, а не створення нових норм¹².

Отже, можна дійти висновку, що дані акти не мають законодавчої сили, повинні слугувати орієнтирами для судів при вирішенні конкретної справи щодо застосування та тлумачення відповідних цивільно-правових норм.

У той же час неправильне застосування судами норм матеріального або процесуального права може привести до відміни рішення суду, його зміни або ухвалення нового рішення. Якщо не брати до уваги роз'яснення вищих судових органів, то буде зруйнована їх функціональна доцільність як засобу забезпечення єдиного розуміння законів.

В українському правовому полі можна визначити дві протилежні позиції:

– визнання інтерпретаційних актів джерелами права;

– заперечення нормативного характеру інтерпретаційних актів та обов'язкової сили для судів нижчого рівня.

Так, Р. Майданик пропонує до похідних (вторинних) джерел цивільного права відносити судові прецеденти (національні й міжнародні судові рішення)¹³.

Таким чином, судовий акт як юридичний документ – форма зовнішнього вираження результату судової діяльності, дій, процесів, що відбуваються при правозастосуванні і тлумаченні та, на думку Л. Курилової, яку ми цілком підтримуємо, – і правотворчості¹⁴.

Відповідно до ст. 147 Конституції України органом, якому делеговане право давати офіційне тлумачення Конституції та законів, є Конституційний Суд України, який виступає суб'єктом тлумачення і в галузі цивільного права. Також суб'єктами інтерпретаційної діяльності в галузі цивільного права виступають Верховний суд (Постанови Пленуму суду) і зокрема Касаційний цивільний суд у його складі, Вищий господарський суд (Постанови Пленуму суду, які залишаються чинними) – у подальшому Касаційний господарський суд, Вищий спеціалізований суд (роз'яснення суду).

Апеляційний суд «надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства» (ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII ст. 27 абз. 3) – теж є суб'єктом у процесі судового тлумачення. Крім того, до інтерпретаційних актів також належать роз'яснення обласних і місцевих судів.

Як слушно зазначає С. Палешник, судові акти казуального тлумачення можуть утворюватись і в процесі узагальнення судової практики. Також вони можуть виникати у формі вказівок, рекомендацій, інформаційних листів, що видаються судовими органами вищого рівня. У таких актах вказується, як суди нижчого рівня повинні вирішувати ту чи іншу конкретну категорію справ¹⁵.

Так, постанови і роз'яснення з питань судової практики Верховного Суду України є обов'язковим для судів (нормативне тлумачення). Казуальне (індивідуальне), що розраховане лише на той випадок застосування норми права, з приводу якого роз'яснюється її зміст. А тлумачення цивільно-правових норм, яке містить судові рішення, обов'язкове до виконання лише учасниками відповідного судового процесу КУ ст. 124 ч. 5. У зв'язку з тим, що в Україні прецедент не визнається джерелом права, то таке роз'яснення не має обов'язкового характеру для інших судових органів при вирішенні аналогічних справ.

На підставі вищевикладеного ми погоджуємося з думкою Н. Нестерової, що інтерпретаційні акти вищих судових інстанцій мають велику міру державності для усіх судових інстанцій і інших суб'єктів права, що ріднить інтерпретаційні акти найвищих судових органів по юридичній силі з роз'яснюваними правовими нормами¹⁶.

На підставі проведеного дослідження нами виділено наступні ознаки судових інтерпретаційних актів (табл. 1).

Основні ознаки судових інтерпретаційних актів

Основні ознаки	
мають форму, ідентичну іншим актам судових органів, що видаються в процесі правозастосовної діяльності (форма рішень, вироків, визначень, постанов)	чинять безпосередньо регулятивну дію на цивільно-правові відносини, на систему законодавства містять правила як розуміти та застосовувати норми права
акти, не будучи складовою частиною норми права, водночас мають допоміжний характер	юридичним змістом актів виступає роз'яснення, уточнення, конкретизація вживаної правової норми (чи її окремого елемента)
застосовуються тільки у зв'язку з реалізацією роз'яснювальної норми і можуть бути використані в якості аргументу того або іншого її розуміння	мають загальнообов'язковий характер, ігнорування цих роз'яснень нижчестоящими судами призводить до відміни прийнятих ними рішень (у касаційному або наглядовому порядку)
обов'язкові для нижчестоящих судів	
мають характер офіційного документу	мають правотворчий характер і служать джерелами права
постанови Конституційного Суду, в яких міститься роз'яснення правових норм, завжди є актами нормативного тлумачення	є різновидом індивідуальних актів, оскільки поширюються тільки на даний, конкретний випадок
особливий різновид актів офіційного тлумачення, оскільки тлумачення правових норм здійснюється особливими державними органами – судами	акти, де-юре адресовані нижчестоящим інстанціям, де-факто враховуються у своїй діяльності і іншими суб'єктами, що реалізують тлумачені норми
враховуються правотворчими органами при оновленні законодавства	тлумачення може не братися до уваги у разі наведення судом аргументації щодо невідповідності такого тлумачення самому закону

Отже, судові інтерпретаційні акти виконують велике функціональне навантаження, сприяючи впорядкуванню й підвищенню ефективності процесу правового регулювання, вдосконаленню системи цивільного законодавства, приймаються безпосередньо з метою роз'яснення сенсу правових приписів.

Таким чином, залежно від призначення в правовому регулюванні судові акти діляться на судові правозастосовні й судові інтерпретаційні акти. Судові інтерпретаційні акти як результати інтерпретаційної діяльності є важливим видом актів тлумачення, оскільки в науковій і державній доктрині визначено, що усі цивільно-правові суперечки вирішуються в судовому порядку.

Проведений аналіз свідчить про особливу якісну характеристику таких судових роз'яснень, які можна розглядати як сукупність законодавчих інтерпретаційних норм, що посідають особливе місце в ієрархії нормативних правових актів, які конкретизують цивільно-правові норми. Отже, центральним суб'єктом правозастосовної роботи стає судовий орган, від уміння якого грамотно, професійно, на науковій основі здійснити тлумачення цивільно-правових норм, залежить режим законності, захист прав, свобод і інтересів фізичних і юридичних осіб.

¹ Груздев В. Гражданско-правовая защита имущественных интересов личности. Книга 1. Общие положения. – М.: Юстицинформ, 2012. – С. 4.

² Карацук К. Деякі аспекти тлумачення норм права // Вісник національної академії прокуратури України. – 2008. – № 4. – С. 118.

³ Палешник С. Інтерпретаційні акти в судовій практиці // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4 (75). – С. 261.

⁴ Шайхутдинов Е. М. Интерпретационные акты // Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Красноярск, 2004. – С. 3.

⁵ Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України // Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Х: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2004. – С. 8.

⁶ Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: Монографія. – К.: Реферат, 2007. – С. 212.

⁷ Палешник С. Інтерпретаційні акти в судовій практиці // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4 (75). – С. 261.

⁸ Проблемы теории государства и права. Под ред. Сырых В. М. – М.: Эксмо, 2008. – С. 381.

⁹ Исаев С. Судебная практика Пленума Верховного суда СССР как источник советского уголовного права. Ученые записки ВИЮН. – М., 1947. – Вып. 5. – С. 84.

¹⁰ Никеров Г. И. Судебная власть в правовом государстве (опыт сравнительного исследования) // Государство и право. – 2001. – № 3. – С. 18.

¹¹ Ведель Ж. Административное право Франции. – М.: Прогресс, 1973. – С. 56.

¹² Черданцев А. Ф. Толкование права и договора. – М.: Юнити-Дана, 2003. – С. 298.

¹³ Майданик Р. А. Джерела цивільного права України: поняття, система, види // Право України. – 2013. – Вип. 5. – С. 295.

¹⁴ Курилова Л. А. Типологизация судебных правоприменительных и интерпретационных актов // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов: Юридические науки. – 2008. – № 8. – Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2008/uri37>

¹⁵ Палешник С. Інтерпретаційні акти в судовій практиці // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4 (75). – С. 261.

¹⁶ Нестерова Н. В. Інтерпретационные акты судебных органов и их основные признаки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/23_NTP_2013/Pravo/9_143297

Резюме

Антошкіна В. К. Поняття та правова природа судових інтерпретаційних актів.

Визначена правова природа судових інтерпретаційних актів. Дано визначення судового акту як юридичного документу. Наведено основні ознаки судових інтерпретаційних актів. Встановлено значення та функціональне навантаження судових інтерпретаційних актів у судовому тлумаченні.

Ключові слова: судовий акт, інтерпретаційний акт, судове тлумачення, нормативне тлумачення, джерела права.

Резюме

Антошкина В. К. Понятие и правовая природа судебных интерпретационных актов.

Определена правовая природа судебных интерпретационных актов. Дано определение судебного акта как юридического документа. Приведены основные признаки судебных интерпретационных актов. Установлено значение и функциональное назначение судебных интерпретационных актов в судебном толковании.

Ключевые слова: судебный акт, интерпретационный акт, судебное толкование, нормативное толкование, источники права.

Summary

Antoshkina V. The concept and legal nature of judicial interpretational acts.

The work contains a definition of the legal nature of judicial interpretational acts. The notion of judicial act as a legal document. The article describes the main features of judicial interpretational acts. The author describes the importance and functional load judicial interpretational acts in a judicial interpretation.

Key words: judicial act, interpretative act, legal nature, judicial interpretation, statutory interpretation, the sources of law.

УДК 347.129:340.5

М. М. ВЕЛИКАНОВА

Марина Миколаївна Великанова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету культури і мистецтв

ОКРЕМІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВЧЕНЬ ПРО РИЗИК

Проблематика ризику досить давно стала предметом досліджень різноманітних галузей науки. Складність та неоднозначність цього поняття породили надзвичайний інтерес до нього, що обернувся величезною кількістю досліджень, метою яких, у переважній більшості, було напрацювання найоптимальніших моделей управління ризиками.

Дослідження ризику здійснювалося як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, проблеми поняття ризику, розподілу його наслідків, впливу на відповідальність порушувалися в працях Р. А. Майданіка, Н. І. Майданік, С. В. Михайлова, В. А. Ойгензіхта, А. І. Омельченка, В. Д. Примака, С. В. Резніченка, В. О. Заросила, Д. О. Беззубова, О. В. Дудника, В. М. Тімашової та інших науковців. Серед зарубіжних учених це: С. Годеме, Л. Жюлью де ла Моранд'єр, Р. Кантільйон, І. Тонер, В. Варкалло та інші не менш видатні вчені. Проте поряд із означеним виникає необхідність аналізу розвитку вчень про ризик. І хоча ця проблематика вже порушувалась науковцями, все ж вона потребує узагальнення й осмислення етапів становлення вчень про ризик та виникнення теорій ризику.

У зв'язку з цим **метою** цієї публікації є аналіз та узагальнення окремих етапів розвитку вчень про ризик і виділення домінуючих теорій ризику.

Ризик як явище, що так чи інакше впливає на людське життя, був усвідомленим ще із виникненням цивілізації. При цьому мало місце не лише сприйняття негативних чи позитивних аспектів поняття ризику, а й вживалися спроби мінімізації його негативних проявів та розподілу збитків. Проте, незважаючи на особливе місце ризику та його вплив на прийняття рішень, досить тривалий період ризик не викликає серйозного інтересу серед дослідників. Перші важливі дослідження проблематики ризику з'являються лише в епоху Відродження.

Варто зазначити, що проблематика ризику була цікавою математикам, філософам, політологам, економістам, соціологам. У юристів інтерес до цієї категорії виник порівняно недавно, а тому і комплексних наукових досліджень ризику та його юридичних наслідків небагато. З огляду на зазначене аналіз концепцій